

Aangewezen taal, over het visualiseren van de taal voor kinderen met ESM

Introductie

Ieder mens verdient optimale toegang tot taal, welke vorm deze taal ook aanneemt. Kunnen communiceren met anderen is de essentie van jezelf zijn, jezelf kunnen uitdrukken en jezelf kunnen redden in het dagelijkse leven. Mens-zijn, zingeving en mensbeleving zijn inherent aan communicatie verbonden.

(Van Balkom, 2013).

SAMENVATTING

Dit artikel behandelt drie aspecten van de toepasbaarheid van beeldtaal bij de begeleiding van kinderen met ESM, te beginnen met de invloed van beeld op het begrijpen van taal op woord- en zinsniveau. Vervolgens wordt het gebruik van pictoliedjes in de specifieke taalaanpak voor kinderen met ESM toegelicht en wordt de logische inzetbaarheid van pictoschrift in aanloop op het leren lezen van letterschrift uitgelegd. Ten slotte wordt het Picto Semi Schrift met enkele zinnen vergeleken met het Bliss systeem.

Niet de inhoud van het woord, maar de factoren daaromheen bepalen het begrip

1 Taal begrijpen is meer dan de betekenis van het woord

Gesproken taal is vluchtig en ongrijpbaar. Een woord gedraagt zich als de wind: het is er, je neemt het waar, je hoort of voelt het en... het is weg. Wat blijft is de herinnering aan de klank van het woord, de intonatie en het volume, de toon waarop het wordt uitgesproken. Dit is hoe honden luisteren, denk ik wel eens, of heel kleine kinderen. Niet de inhoud van het woord, maar de factoren daaromheen bepalen het begrip. Ik heb van dit gegeven wel eens gebruikgemaakt tijdens het lesgeven.

Het was zo'n dag dat er storm in de lucht hing. De klas was onrustig en luisterde slecht. Ik moest er wat van zeggen maar het zou niet baten. Ik zou boos moeten worden zonder het te zijn. Een prachtig moment voor inhoudsloze taal! Ik ging recht voor de groep staan en zei met luide stem: 'Akka da braldig, als jullie nu nog blijken te verdikkemireren dan zal er wat stralen!' Ik keek de leerlingen een voor een aan en maakte de boodschap op milde toon af: 'en nu allemaal stil aan het werk.'

Dit waren de momenten waarop ik intens genoot van mijn vak: kinderen die aan je lippen hangen, terwijl jij een act opvoert. En dat hoeft echt niet alleen als er storm in de lucht hangt. Het werkt ook als je troosten wilt of wanneer je een faalangstig kind prijsst zodat het meer zelfvertrouwen krijgt.

Gesproken taal begrijpen is meer dan de inhoud van ieder woord verstaan. Het voorbeeld toont hoe de spreker een boodschap zo inkleedt dat de bedoeling duidelijk wordt terwijl de betekenis van enkele cruciale woorden strikte onzin is. Het is goed om je af en toe te realiseren dat kinderen op deze manier de taal die we spreken verstaan. Het is ook goed om de tactiek uit het voorbeeld te reserveren voor die bijzondere situaties waarop ieder zinnig woord tekort zou schieten. Voor het overige lijkt het me binnen de klassensituatie wenselijk zo helder en concreet mogelijk om te gaan met de taal. Dat geldt nog eens extra voor de kinderen die centraal staan in dit artikel, kinderen bij wie de taalontwikkeling niet vanzelfsprekend verloopt.

2 Taal begrijpen vanuit het lichaam

Met het gebruik van lichaamstaal zoals houding, mimiek of gebaar, wordt iets tastbaars toegevoegd aan de klank van het woord, iets dat de taal als het ware stolt waardoor het begrijpelijk wordt. Taalbegrip begint daar waar woord en gebaar samenvallen. Een van de kenmerkendste gebaren is in dit opzicht het gebaar van de wijzende vinger: 'kijk, daar is papa!' Deze letterlijke vingerwijzing vormt de link tussen het gesproken woord en het zichtbare beeld. Het kind leert het woord dat het kan koppelen aan dat wat het ziet. Zichtbare dingen krijgen een naam: papa, stoel, neus. De link is duidelijk en concreet.

3 Beeld

3.1 Beeld en afbeelding

Zichtbare dingen kunnen worden afgebeeld: een foto van papa aan de muur, een getekende stoel in een prentenboek. Kinderen van nog geen jaar oud kunnen al plaatjes onderscheiden en dingen in een prentenboek aanwijzen. Begrijpen ze dan ook wat ze zien of koppelen ze het woord dat moeder zegt aan het plaatje zonder het plaatje te koppelen aan de werkelijke stoel? Maken kinderen op deze leeftijd al onderscheid tussen de afgebeelde wereld van het plaatje en de werkelijke wereld van de echte stoel? Kinderen van anderhalf jaar oud kunnen feilloos de olifant in het prentenboek aanwijzen zonder zelf ooit een olifant te hebben gezien. Maakt dat wat uit? Hebben wij ooit een echte maanraket gezien? Het is een open deur, maar het moet toch weer gezegd: prentenboeken zijn van essentieel belang voor de taalontwikkeling. Ze tonen dingen en situaties waarover verteld kan worden. Juist die koppeling van woord aan beeld maakt begrip mogelijk. Dat blijkt bijvoorbeeld ook uit het KLINC-onderzoek (Stoep, Van Balkom, Luiken & Van der Schuit, 2009).

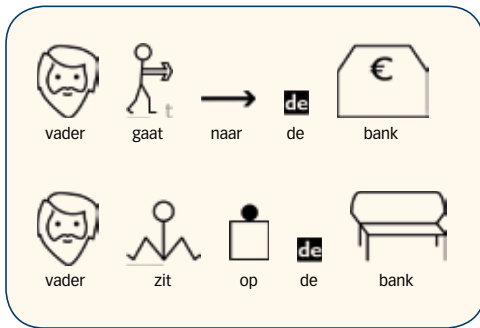
3.2 Invloed van beeld op het leren spreken in zinnen

Beeld helpt niet alleen bij woordbegrip, maar ook bij het begrijpen en spreken van zinnen. Dat blijkt uit het positieve effect dat pictolezen heeft op kinderen bij wie de taalverwerving niet vanzelfsprekend verloopt. Bijvoorbeeld bij kinderen die blijven steken op het niveau van éénwoordzinnen waarbij dingen en situaties steeds met één enkel woord worden aangeduid, vaak samen met een gebaar ter verduidelijking. In dergelijke gevallen kan het aanbieden van korte pictozinnen het kind over de drempel helpen. Het kind wijst de picto's aan en zegt wat het ziet: ik eet chips, mama eet kaas, oma eet soep (De Wit-Gosker, 2013). Met pictolezen heeft het kind letterlijk de taal in beeld. Elk woord kun je zien en aanwijzen. Zelfs woorden die

geen concrete betekenis hebben, zoals de lidwoorden. Door deze woorden in beeld te brengen bieden we het kind de mogelijkheid het woord en de betekenis aan te wijzen tijdens het leren spreken in meerwoordzinnen. Voor deze kinderen in deze fase van de taalontwikkeling is pictolezen letterlijk de *aangewezen taal*, zoals de titel van dit artikel zegt.

3.3 Invloed van beeld op de betekenistoekenning

Met pictolezen wordt de betekenis van elk woord eenduidig in beeld gebracht. Een goede ondersteuning bij het leren begrijpen van nieuwe woorden omdat de betekenistoekenning hierdoor concreet wordt. Dat geldt nog eens extra voor de homoniemen. Dankzij de picto's wordt het verschil tussen twee woorden met dezelfde klank direct duidelijk, zoals bij: vader gaat naar de bank / vader zit op de bank.

Voor woorden met een meerduidige betekenis geldt: hoe beter de kern van het woord gevisualiseerd wordt, hoe minder picto's er hoeven te worden getekend. Voor het werkwoord *vinden* waren er eerst twee verschillende picto's. Het ene picto voor het letterlijke vinden (*Joop vindt een paasei*) en het andere voor de meer abstracte betekenis van het vinden van een gedachte (*Joop vindt juf lief*). Uiteindelijk werd een picto getekend waarin beide betekenissen herkenbaar zijn. Dit is waar de picto-ontwerpers naar streven. Zij proberen binnen het

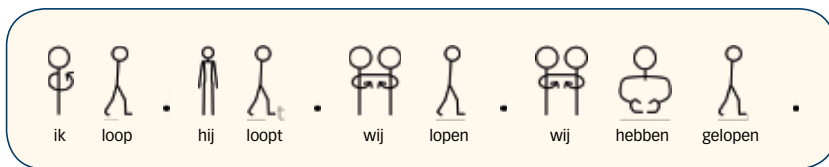
Picto Semi Schrift steeds zo dicht mogelijk bij de basale betekenis van het woord te komen. Hoe beter zij daarin slagen, hoe gemakkelijker het wordt voor kinderen met ESM om de essentiële betekenis van het woord te begrijpen.

Nog een illustratief voorbeeld van de invloed van beeld op het taalbegrip: sinds Het Wilhelmus in pictotaal is verschenen, vertellen leerkrachten dat zij nu zelf ook de betekenis zien van het woord *onverveerd*.

3.4 Aanleren van de werkwoordvervoeging

Kinderen met ESM hebben vaak moeite met het gebruiken van de juiste vervoegingsvormen: ik loop; hij loopt. Maar ook: wij lopen, wij liepen, wij hebben gelopen. Zij hebben veel profijt van de kenmerken die binnen het Picto Semi Schrift aan de picto's van deze verwoordvormen zijn toegevoegd. De stam heeft een kortere onderlijning dan de infinitief en de extra *t* bij de 3^e persoon enkelvoud wordt daadwerkelijk aan het picto toegevoegd. Ook hier geldt dat het visualiseren goede oefenstof oplevert voor het leren uitspreken van zinnen met de juiste vervoegingsvorm. Dus niet alleen door voor- en nazeggen, maar juist ook door het zelf aanwijzen en hardop lezen. Dit 'zelf doen' levert naast het gericht kunnen oefenen ook succesgevoel op.

Iedereen kan zich wel een liedje uit zijn jeugd herinneren waarbij hij een heel ander beeld had dan de bedoeling was

3.5 Invloed van beeld bij het begrijpen van kinderliedjes

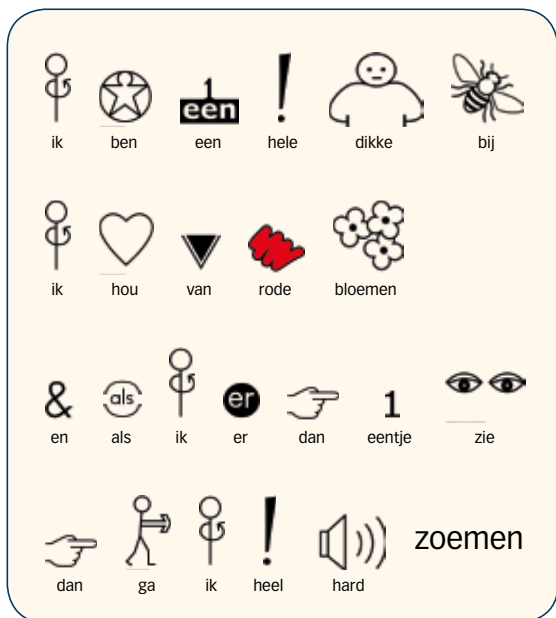
Kinderen met ESM doen graag mee in de klas bij het zingen en opzeggen van versjes. De vluchtigheid van de taal wordt met liedjes voor hen als het ware gehecht en vastgezet. Niet alleen de herhaling, maar ook het rijm, het ritme en de melodie helpen de leerling bij het onthouden van de woorden. Met liedjes kan de woordenschat snel worden uitgebreid. Maar begrijpen deze leerlingen ook wat ze zingen en opzeggen? Het maken van bijpassende gebaren is de meest voorkomende ondersteuning wanneer het gaat om betekenistoekenning. Maar dit is niet altijd toereikend. Iedereen kan zich wel een liedje uit zijn jeugd herinneren waarbij hij een heel ander beeld had dan de bedoeling was. Zo zag ik altijd een gans in mijn verbeelding als ik *Gans Jeruzalem* moest zingen.

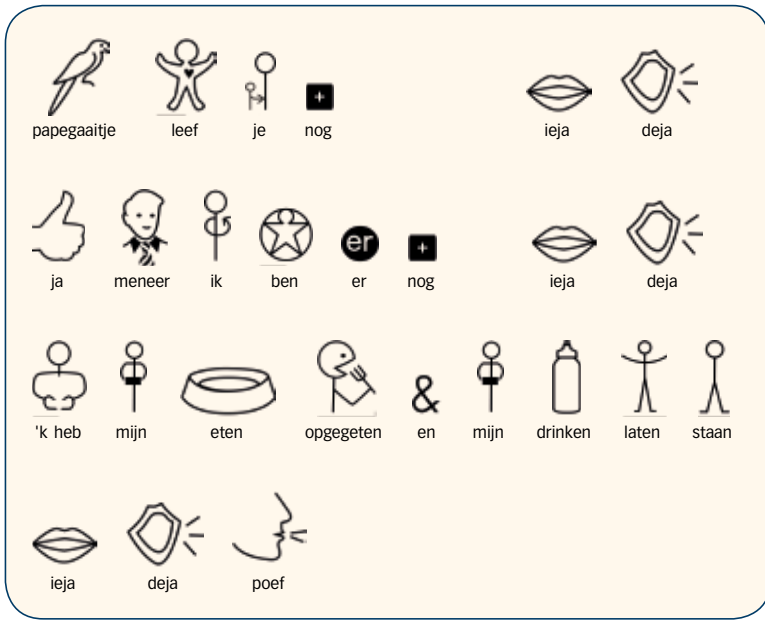
Wanneer je een versje in pictotekst leest, zie je onmiddellijk de betekenis van de woorden. Pictoliedjes helpen dus de tekst te begrijpen. Het zingend aanwijzen geeft nog een extra motorische ondersteuning die het ritmegevoel doet toenemen. Het is alsof je meettrommelt. Alles valt daardoor samen als je een pictoliedje zingt: herhaling, rijm, ritme, melodie, woord, beeld en begrip. En bovenal: plezier in het speels bezig zijn met taal. Dit past bij het 9^e kerndoel van het mondelinge taalonderwijs: de leerlingen krijgen plezier in het lezen (en schrijven) van voor hen bestemde verhalen, gedichten en informatieve teksten (SLO, 2004).

Binnen pictoliedjes kan een mix gemaakt worden van picto's en lettertekst. In het voorbeeldliedje *Ik ben een hele dikke bij* zien we dat het laatste woord van dit liedje met lettertekst is weergegeven.

In de periode van ontluikende geletterdheid is dit een mooie manier om kinderen met letters kennis te laten maken. Met de pictoschrijver is het mogelijk om als begeleider zelf te bepalen hoeveel picto's en hoeveel lettertekst gewenst is voor het kind met ESM.

Voor het probleem van de betekenisloze woorden die nogal eens in kinderliedjes voorkomen zijn verschillende oplossingen denkbaar. Men kan deze woorden als lettertekst toevoegen, maar het is de vraag of dit didactisch niet meer problemen zal oproepen dan dat ermee worden opgelost. Veel van deze woorden zijn niet klankzuiver en kunnen dus niet worden ingezet als oefening bij het aanvankelijk lezen. Bovendien leren we de kinderen dat een

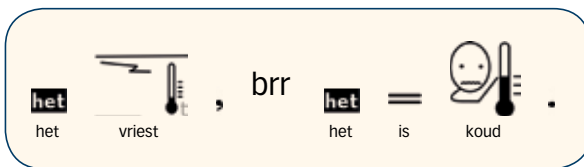
woord dat ze lezen altijd iets betekent. En in kinderliedjes is dat niet altijd het geval. Bij het lied *Papegaaitje* zijn hiervoor de picto's *zeggen*, *roepen* en *puffen* met een aangepaste ondertitel gebruikt: *ieja*, *deja*, *poef*.

Momenteel is er veel belangstelling voor pictoversjes. Bijna elke week stuurt een logopedist of leerkracht wel een nieuw pictoliedje naar de voorbeeldverhalenmap van de pictoschrijver. Andere gebruikers kunnen daar dan weer uit putten. En iedereen kan vervolgens de tekst voor eigen gebruik weer wijzigen.

4 Niets nieuws onder de zon

Dat pictolezen een vergeten opstap is naar het leren lezen van letterschrift is een gemiste kans voor het onderwijs. Gelukkig komt daar momenteel snel verandering in. Steeds meer leerkrachten ontdekken de waarde van het pictolezen in de periode van ontluikend schriftbewustzijn. Kleuters willen graag lezen en pictolezen is dan een goed begin. De leerkracht leert een aantal picto's aan, bijvoorbeeld vanuit het programma *Zeggen wat je ziet... en dat begrijpen* (De Wit-Gosker, 2013) en al na enkele weken kan de leerkracht met behulp van de pictoschrijver en het digibord samen met de klas een eigen pictoverhaal maken. Aan deze pictotekst worden dan de letters toe-

gevoegd die vaak in dezelfde periode worden aangeleerd met behulp van de klankgebaren (De Wit-Gosker, 2009). Er volgen steeds meer letters en letterwoorden die de picto's gaan vervangen. Spelenderwijs wordt zo de overstap naar letterschrift gemaakt.

Eigenlijk precies zoals onze voorouders dat deden. De Semieten in Mesopotamië begonnen immers ook met tekeningetjes en wisselden die af met medeklinkers. Niet zonder een zeker ontzag zal menigeen de Oud-Semitische schrifttekens bezien als de voorvaders van ons alfabet (Doblhofer, 1966). Later hebben de Grieken klinkers aan het oorspronkelijk Semitische alfabet toegevoegd. De *sms*-taal van onze hedendaagse jeugd waarbij ook nauwelijks klinkers worden gebruikt, stoelt dus op de oerontwikkeling van het Schrift. Er is niets nieuws onder de zon. We waren alleen vergeten hoe schrift zich ontwikkelt.

Laten we deze oude draad weer oppakken. Met pictolezen geven we kinderen de kans in versneld tempo alle stappen van de ontwikkeling van het Schrift te doorlopen en zich eigen te maken. Begrijpend lezen gaat hierbij dus vooraf aan het tech-

nisch leren lezen. Een uitgangspunt dat steeds meer terrein wint (Nicolay, Nakken & Van den Bos, 2006) en een vanzelfsprekende ontwikkeling voor kinderen voor wie het omgaan met taal geen vanzelfsprekende zaak is. Voor hen is het gebruik van beeldschrift de aangewezen taal om eerst tot schriftbewustzijn en later tot zelfstandig lezen te kunnen komen.

Het Picto Semi Schrift is volop in ontwikkeling en bevat inmiddels 8000 woorden

5 BLISS en Picto Semi Schrift

Al meer dan 30 jaar wordt vanuit de Trappenberg in Hilversum het uit Amerika afkomstige Bliss beeldschriftsysteem ontwikkeld en verspreid. Dit schriftsysteem gaat uit van een cognitief analytische benadering van de woordbetekenis. De symbolen zijn opgebouwd vanuit het categoriseringsprincipe van de taal. Elk woord wordt in haar betekenis ontleed en daarna per onderdeel in beeld weergegeven, enigszins vergelijkbaar met het Chinees. Bijvoorbeeld: melk bestaat uit het symbool voor *drinken* gevolgd door het symbool voor *leven* (Bliss, 1984).

Bij de ontwikkeling van het Picto Semi Schrift wordt geprobeerd de betekenis van het woord in een direct herkenbaar beeld te vangen. Deze meer intuïtieve en pragmatische benadering lijkt daardoor minder exact dan Bliss, maar is wel toegankelijker voor jonge kinderen en voor mensen met een verstandelijke beperking. Bij Bliss is er kennis en denktijd nodig om elk symbool afzonderlijk te decoderen. Het aantal basistekens kan hierdoor beperkter blijven dan bij het Picto Semi Schrift het geval is. Het Picto Semi Schrift is volop in ontwikkeling en bevat inmiddels 8000 woorden. En dat is nog maar het begin.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR EN WEBLINKS

Zie hiervoor <http://tvdigitaal.nl> – november – ‘Artikelen, Columns, Mededelingen’.

AANBEVOLEN WEBSITES

www.pictoschrijver.nl en www.lezenmoetjedoen.nl

OVER DE AUTEUR

Trijntje de Wit-Gosker heeft in de periode 1985-1996 vanuit de SLO (Stichting Leerplanontwikkeling) en het Seminarium voor Orthopedagogiek de leesmethodiek *Lezen moet je dóén* ontwikkeld. Tot oktober 2013 was ze als docent verbonden aan de Hogeschool Utrecht. Nu werkt ze fulltime aan de uitbreiding van haar leesmaterialen, waaronder *Pictoschrijver 2.0*, een webapplicatie waarmee gebruikers zelf pictoteksten kunnen schrijven met het Picto Semi Schrift, het beeldschrift dat in 2011 werd bekroond met de Hermen J. Jacobsprijs.